

З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (на основі програмових документів УПСР)

У статті розкривається політична доктрина Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) в період української революції на основі програмових документів партії. Наголошено, що програма УПСР врахувала національні, економічні, соціальні та політичні особливості України. Розкрито концепцію української революції, яку створили есери. В статті висвітлено внесок УПСР у розвиток історії української політичної думки.

Ідея української державності виношувалась впродовж віків кращими представниками нашого народу. Ідейні витoki формування державницької концепції нерозривно пов'язані з іменами видатних українських діячів гетьманської доби — Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, членів Кирило-Мефодіївського братства, визначних національних мислителів — М. Костомарова, М. Драгоманова, С. Подолинського, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Міхновського. Значний внесок у розвиток української державної і політичної думки зробили українські політичні партії і, зокрема, найчисельніша і найвпливовіша партія періоду української революції — Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР).

УПСР запропонувала свою власну концепцію української революції. Українська революція, по суті своїй, по причинах, які її викликали, зі всіма її творчими та руйнуючими віхами, досягненнями та прорахунками, подібна до революції російської, однак, — як стверджують есери, — має два основні моменти, які її відрізняють.

Першим таким моментом є те, що українська революція відбувалась під прапором національної революції. В основу творчого революційного процесу було покладено національне відродження тридцятимільйонного українського народу, пригнобленого самодержавним ладом, який вирішував його проблеми, керуючись принципом: “не було, нема і не буде”. Коли революція змела царат і висунула свої гасла, серед яких було повне самовизначення народів, вона тим самим показала, що мусить бути усунено

найбільше зло старого режиму, — національна неволя. Не в інтересах демократії був поділ на народи пануючі та пригноблені. Після падіння самодержавства, у творчому революційному процесі, пригноблені нації, серед яких найбільша — українська, на перше місце висунули проблему національного відродження.

Революція, на своєму початку загальноросійська, згодом поділяється на революції окремих народів колишньої російської імперії. Революційна демократія кожного народу починає спрямовувати і творити революцію, виходячи з інтересів трудових мас власного народу, для якого національне відродження стає основним гаслом. Дальший революційний процес створює ситуацію, за якої лише найповніше розв'язання національного питання, яким є повна самостійність і суверенність даного народу, може забезпечити досягнення поставленої мети і вивести революцію на правильну дорогу. Будь-які посягання на права колишньої поневоленої нації сприймалися як контрреволюційні заходи, намагання повернути назад колесо історії.

Другим відмінним моментом стало те, що серед української спільноти була порівняно слабка, ніж у Росії, класова диференціація та боротьба суспільних класів. Буржуазія в Україні (переважно неукраїнська) не була зв'язана з українською революцією, як національною революцією поневоленого народу. Вона вороже ставилася до національних постулатів українського народу, чим поставила себе осторонь від української революції. Українські есери вважали, що це явище тимчасове, оскільки “буржуазія в Україні свої очі звертає на російську буржуазію, як

сильну класову організацію, що вміло вміє відстоювати класові інтереси”¹.

Національне відродження і відсутність гострих класових протиріч були двома “відрадними” моментами української революції, які одночасно ставили перед українською революційною демократією великі завдання: “довести український народ до повної суверенності, до виявлення суверенної волі українських робітничих мас, бо до цього змушує весь об’єктивний хід революції, як національної”². Національна воля призведе до зникнення національної боротьби й звільнить місце для суто класової боротьби, “для інтернаціональної свідомості і для успішної боротьби за соціалізм”.

Українська революція поставила перед українським народом, і передусім, перед інтелігенцією, надмірні завдання. Треба було з нічого, з сирої етнографічної маси створити націю, розбити як ідеологічно, так і збройно її політичних ворогів і створити власний державний апарат. Для цього необхідні були національно-свідомі і досвідчені політичні та громадські діячі, урядовці, військові.

Характерною рисою політичного життя Росії початку ХХ ст. була боротьба за самовизначення націй. Представники демократичних кіл вимагали від російської (державної) нації визнання прав на самовизначення інших націй і народів Росії. Не були винятком і програмні засади Української партії соціалістів-революціонерів, які беруть свій початок з проекту програми партії, написаного М. Ковалевським і надрукованого в центральному органі партії в 1915 році. Українська партія соціалістів-революціонерів не скопіювала програму російської партії, а створила власну, врахувавши національні, економічні, соціальні і політичні особливості України. В ній вона виступала за єдиний народний парламент (державну думу), який би здійснював керівництво справами всієї держави. Українські есери вважали, що вибори до парламенту повинні відбуватися всенародним, рівним, безпосереднім та прямим голосуванням. В компетенцію парламенту повинні входити: захист свободи слова, зборів, совісті та інших свобод, керівництво загальнодержавними справами і фінансами, стосунки з іншими державами, а також ті справи, які мають вагу і значення для всієї держави.

Будучи прихильницею федералізму, УПСР запропонувала свою програму в цьому питанні. Зауваживши, що в Росії живе багато різних народів і, як відомо, кожен народ хоче порядкувати своїми справами сам, українські есери пропонували дати “кожному народові право самоуправлятися та порядкувати своїм краєм через свою Народню Раду (сейм)”. Таке право називається автономією.

Всі автономно вільні народи єдналися б у народному парламенті — Думі. Союз таких автономних вільних народів, — підкреслював ЦК УПСР, — творить федеративну державу. Есери були переконані, що федеративний лад в державі забезпечить всім народам вільний розвиток і тим самим скріпить їх рівний союз в одній державі.

“Такий лад, коли на чолі всієї держави стоїть народний парламент, а кожний народ матиме право порядкувати своїми справами, такий лад творить демократично-федеративну республіку”³. Партія боролася за республіку, яка з’єднала б усі трудові народи в одну дружну сім’ю. Даючи власне визначення понять “автономія” і “федерація”, УПСР вносила вагомий внесок у розробку теорії державного будівництва в цілому і в концепцію української революції, зокрема.

Ідеал держави, згідно з цим проектом, вбачався в союзі вільних національних і крайових федерацій, керівництво якими мало здійснюватися спільним парламентом, скликаним на підставі загального, рівного, таємного виборчого права. Для досягнення такого ідеалу необхідно було, згідно з програмою, здійснити цілий ряд заходів. Перш за все, досягнення національно-крайової автономії України. Для цього необхідно було скликати Український Установчий сейм, який би підготував і запровадив у життя національно-територіальну автономію українського народу. По-друге, розвиток крайового життя мав здійснюватися на основі широкого самоврядування. При цьому повинні бути забезпечені права й інтереси національних меншостей. Есерівський проект передбачав також низку заходів, пов’язаних з державно-культурницьким будівництвом: запровадження навчання українською мовою в школах; заснування Української Академії наук; рівність української мови в судових та інших урядових установах, також запровадження обов’язкового навчання і розвиток шкільної справи.

Зазначені положення знайшли продовження і розвиток на установчому з’їзді УПСР. З доповіддю “Про автономію і федерацію” виступив Й. Маєвський. Він характеризував федерацію як спілку вільних незалежних народів, які добровільно відмовляються від частини своїх суверенних прав на користь федерального уряду. Доповідач підкреслив, що республіканська і демократична Росія повинна вступити на шлях федералізму. Для того щоб вона стала справжньою федерацією, необхідно, щоб кожний народ висловив свою волю вступити до федерації. З цієї метою доповідач висловився за скликання української територіальної Установчої Ради, на якій всі народи України висловили б свою волю і з

чіткою позицією пішли б на Всеросійські Установчі збори. В процесі обговорення національного питання виникли палкі дебати між прихильниками автономістсько-федералістичних і самостійницьких тенденцій. Суперечки велися з приводу розуміння поняття “федералізм”. Одні визначали його як самостійність, інші — як автономію. В результаті було ухвалено, хоча й не самостійницьку, однак досить радикальну постанову, в якій з’їзд визнав “найбільшою потребою українського народу негайне проведення в життя широкої національно-територіальної автономії України з забезпеченням прав національних меншостей і негайне скликання Української Установчої Ради для вироблення основ та форм автономії і для підготовки виборів до загальноросійських Установчих Зборів від народу українського та інших народів Росії. Разом з тим, з’їзд визнав, що найкращою формою устрою російської держави є федеративна демократична республіка, встановлення якої українська партія соціалістів-революціонерів буде домагатися на загальноросійських Установчих Зборах”⁴.

24 вересня 1917 року УПСР розглянула питання про виборчу платформу партії. Запропонована платформа в своєму вступі давала характеристику революції в Росії і визначила її завдання. Серед головних було названо: встановлення нових форм державного ладу, які базуються на демократичних принципах. Здобутки революції, підкреслювалося в платформі, повинні були закріпити Установчі Збори кожної нації. Свою участь в Всеросійських Установчих Зборах УПСР пояснювала політичною ситуацією і визначала завдання, яких буде домагатися делегація на цих зборах: прийняття основних принципів нового політичного ладу, визнання права кожної нації на самовизначення, проголошення принципу федерації республік. Федерацію повинні створити делегати від національних Установчих Зборів на Конгресі. В разі невизнання Всеросійськими Зборами принципу федерації, українські представники мали їх залишити. Рекомендувалося також не виконувати постанов Всеросійських Установчих Зборів, прийнятих без участі української делегації⁵.

Далі виборча платформа УПСР визначала функції Українських Установчих Зборів: встановлення республіканської форми правління, проведення соціально-економічних реформ, прийняття законів, які б регулювали відносини між Україною та іншими державами. Наголошувалося, що Українські Збори необхідно скликати швидше і незалежно від Всеросійських⁶.

Майбутній державний лад України УПСР вбачала в демократичній республіці без президента, законодавчу владу — в формі однопалат-

ного сейму, а виконавчу — в Раді Міністрів. Раду мав обирати сейм, якому вона була б підзвітна. Вибори повинні були проходити за п’ятичленною системою. Проголошувалося визнання прав людини і громадянина; забезпечення прав національних меншостей; широке місцеве самоврядування; демократизація судочинства; заміна постійної армії міліцією; негайна соціалізація землі; ліквідація приватної власності на землю; націоналізація найважливіших галузей промисловості та передача всього продовольчого, промислового і торговельного господарства під контроль Українського Сейму, місцевих органів влади, робітничих комітетів⁷. Варто зазначити, що про форми реалізації і методи втілення їх в життя УПСР мала не досить чіткі уявлення. Та в головному УПСР мала рацію незаперечно: необхідно якнайшвидше скликати Українські Установчі Збори.

Українські есери 6 жовтня 1917 року в газеті “Боротьба” запропонували своє бачення завдань української революції в нових умовах. Для врятування української революції, а тим самим і для зміцнення загальнореволюційного фронту, на їхню думку, потрібна була проста національна політика, яка повинна йти в напрямі до повної самостійності українського народу. Революційна дійсність навчила, що імперіалізові російської буржуазії, а також значній більшості великоруської демократії українська революційна демократія повинна чинити сильний опір, а силі, що користувалася всім державним апаратом у своїй імперіалістичній політиці щодо поневоєних народів, має бути протиставлена друга стала з державним апаратом, який опирався б на революційні українські маси. Есери вважали, що українська демократична республіка, як реальна сила, врятує українську революцію, дасть можливість виявити якнайповніше волю українського селянства і пролетаріату, а також величезною мірою вплине на хід загальноросійської революції, бо великоруський імперіалізм “в корні своїм буде підтятий”.

Для проведення суспільних реформ, для соціальної революції в Україні необхідна була, на думку есерів, якнайповніша незалежність від Петрограда. Слабка класова диференціація і взагалі небажання неукраїнської буржуазії брати участь в українській революції полегшували весь процес революції, не дозволяли революційній демократії в Україні входити в будь-які компроміси з буржуазією, і тому вся влада повинна була перейти в руки революційної демократії. Під час творення влади в Україні, при організації українського міністерства, революційна українська демократія змушена була змобілізувати всі свої сили проти меншовицьких комбінацій правої ча-

стини соціал-демократів, і не допустити до Генерального Секретаріату кадетів. “Будь-якого подібного типу експерименти на Україні зайві, смертельні для революції і повинні бути в своїм корені знищені”⁸ — зазначав есерівський орган.

УПСР пропонувала Центральній Раді виділити зі свого складу передпарламент, який би постійно засідав у Києві, проводив би всі реформи і перед яким був би відповідальний Генеральний Секретаріат, тому що Мала Рада була нечисленною і користувалася незначним авторитетом. Організація передпарламенту української революційної демократії повинна поставити в програму дня лозунг моменту: вся влада на Україні належить органам української демократії, Українській Центральній Раді та її виконавчій інституції — Генеральному Секретаріатові України, який революційна українська демократія виділить із свого складу, і лише виключно перед нею він буде відповідальний. Українські Установчі Збори української республіки закріплять виявлену волю українського трудового народу. Весь процес української революції, вся історична необхідність вимагали цього.

Найбільшим недоліком існуючого тоді устрою УПСР вважала те, що трудове селянство переважно користувалося невеликими ділянками землі, якої не вистачало йому для того, щоб задовольнити всі свої потреби. Через що хліборобам доводилося часто орендувати землю, або взагалі залишати її і йти в місто, шукаючи іншої роботи. Як відомо, земля знаходилася у володінні поміщиків і великих землевласників. Виходячи з цього, УПСР вважала за необхідне боротися за такий земельний лад, коли б уся земля належала тим, хто її обробляє. Тому партія виступила за передачу всіх монастирських, удільних, царських та поміщицьких земель до крайового земельного фонду. Передбачалося, що керівництво земельним фондом буде здійснювати Український народний сейм (народна рада) через трудові селянські громади, всім бажаним буде надаватися земля в користування.

Пропонувала УПСР і план вирішення робітничого питання. Передусім, партія виступала за передачу всіх фабрик і заводів у громадську всенародну власність, за запровадження 8-годинного робочого дня і відповідної заробітної плати, а також нового законодавства.

Своє бачення мала УПСР і у вирішенні податкових проблем. Вона пропонувала, щоб “податок брався з доходу і так, щоб хто більше має доходу, той більше повинен платити й налогу й навпаки — хто менше має доходу, той менше платить налогу”. Такий порядок називається прогресивно-прибутковим податком.

Поділяючи погляди більшості українських партій і політичних діячів, УПСР виступала проти постійної армії, за створення народної міліції, яка в потрібний час змогла б захистити державу від ворогів.

В питаннях взаємовідносин держави і церкви, статусу української мови та проблем освіти УПСР виступала за відокремлення церкви від держави і можливість кожної людини “вірувати так, як вона хоче”; за те, щоб початкова освіта народу була обов’язкова і безплатна для всіх і щоб велася вона українською мовою, щоб скрізь по громадських та державних установах українська мова визнавалася рівною з іншими мовами. Такою була політична доктрина УПСР.

Певний внесок зробили українські есери і в розвиток практичної науки. Однією з перших праць з історії політичної думки України стала книга молодого дослідника, секретаря УПСР Юліана Охримовича “Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в XIX ст.”, яка побачила світ у 1918 році. Книга була написана в 1916 році для нелегальних українських громад у Москві та Києві, і планувалося кілька її випусків. В першому була відтворена історія розвитку української національно-політичної думки XIX століття, включаючи розгляд політичних концепцій М. Драгоманова, а також політичні ідеї і концепції Галичини до 50 років XIX століття. У вступі Ю. Охримович зазначав: “Великі завдання, які накладає теперішня хвиля і дальші роки на українську демократію, вимагають докладного обізнання широких кол нашого громадянства з тими підвалинами, що лягли в основу сучасного національно-політичного світогляду всіх українських партій. Факт утворення незалежної української республіки, невідомо і непевно її дальша майбутність, потреба глибокого національного будівництва, потреба добре продуманої синтези дальшої національно-політичної творчості з визвольною боротьбою міжнародньої демократії, складні питання, зв’язані з міжнародньою розв’язкою національної проблеми — все це вимагає від нас систематичного самовиховання й ясної свідомості в зв’язку теперішніх наших поглядів з поглядами наших попередників. Коли ж зважити ще факт, що політичні погляди не тільки широких мас молоді нашої інтелігенції, але й тих, що стоять біля керма державного життя, не основані на тривкому історичному фундаменті — то можна бути певним, що всякі праці з обсягу історії нашого громадського життя мають тепер величезне значення”⁹. У наступних випусках Ю. Охримович планував продовжити огляд історії політичної думки до XX ст. включно. В його планах було і написання роботи, присвяченої розвитку соці-

ально-політичної думки, “себто еволюції соціально-економічних ідей та поглядів на державний лад”¹⁰.

Збагатили своїми працями українську політичну думку й інші члени УПСР: М. Ковалевський, Н. Григоріїв, М. Шаповал, М. Грушевський, П. Христюк. Аналіз їхніх праць і концепцій може стати темою окремого дослідження.

Відповідно зі своїм розумінням характеру і завдань революції представники УПСР формували власні позиції з приводу форм організації влади на Україні. Заслугує на увагу теоретична концепція форм влади, прийнята на III з'їзді УПСР. Суть її полягала в одночасному існуванні органів двох видів: так званих демократичних і цілком класових. Необхідність створення суто класової організації, на думку есерів, потрібна була для дальшого планомірного розвитку класової боротьби в Україні. Не позбавлена змісту і форма організації влади за “трудовим принципом”, яка була запропонована партією в період Гетьманщини.

В період Гетьманщини в самій партії точилася гостра боротьба, відбувся чіткий поділ на течії, кожна з яких намагалася створити власну програму і діяти самостійно. Спроби об'єднати партію були невдалі. Єдина УПСР більше не існувала. Прихід до влади гетьмана П. Скоропад-

ського та його політика стали своєрідним рубежем, з якого почалося швидке полівіння українських політичних партій і виділення з їхнього середовища лівих течій, які створили самостійні партії. З УПСР вийшла партія боротьбистів, як одна із течій українського націонал-комунізму.

Невдачі України на шляху до відродження своєї державності в 1917—1920 роках певною мірою були спричинені внутрішніми проблемами — суперечками, розбратом, неспроможністю українських політичних партій об'єднати свої сили в боротьбі за Українську державу. Значна відповідальність за ці прорахунки лежить, безумовно, на УПСР. Розпад УПСР — найбільшої і найвпливовішої української партії доби революції — був однією з найбільших трагедій українського відродження.

УПСР належить вагома роль у відродженні та розбудові української державності. УПСР являла собою певну політичну силу, яка порушувала питання державотворення, а також закладала його підвалини, створювала передумови, рухала національну свідомість для втілення національної ідеї в життя.

Історія УПСР залишила значний слід в суспільно-політичній думці України і є складовою частиною політичної історії України, що заслуговує на всебічне та ґрунтовне вивчення.

¹ Боротьба. Орган УПСР.— 1917.— 18 квітня.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Боротьба.— 1917.— 6 жовтня.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Охримович Ю. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в XIX ст.— Нью-Йорк, 1965.— С. 7.

¹⁰ Там само.

Bevz T. A.

**FROM THE HISTORY OF POLITICAL THOUGHT
OF THE UKRAINIAN REVOLUTION
(on the basis of the program documents of the
Ukrainian party of socialists-revolutionists)**

Based on the party program documents, this article throws light upon the political doctrine of the Ukrainian party of socialists-revolutionists (UPSR) during the Ukrainian revolution. It is emphasized that the UPSR program considered national, economic, social and political features of Ukraine. The concept developed by socialist-revolutionists is discussed. The article also tells about the UPSR input to the history of Ukrainian political thought.